

Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi

The Journal of Near East University Islamic Research Center

e-ISSN: 2687-4148

Aralık / December | 2023/9/2

Kur'ân-ı Kerîm Tefsirinde Ashabın Hz. Peygamber'e Yönelttiği Soruların Önemi

The Importance of Questions Asked to the Prophet by the Companions (Sahabah) in the Tafsir of the Qur'an

FATMA ÇETİN

Dr. Öğretim Üyesi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye

Assist. Prof., Fatih Sultan Mehmet Foundation University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Interpretation, İstanbul, Türkiye

fctin@fsm.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-3142-9590

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü | Article Types: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received: 07.05.2023

Kabul Tarihi | Accepted: 13.11.2023

Yayın Tarihi | Published: 30.12.2023

Atıf | Cite as

Çetin, Fatma. "Kur'ân-ı Kerîm Tefsirinde Ashabın Hz. Peygamber'e Yönelttiği Soruların Önemi". *Yakın Doğu Üniversitesi İslam Tetkikleri Merkezi Dergisi* 9/2 (Aralık 2023), 163-176.

<https://doi.org/10.32955/neu.istem.2023.9.2.01>

Çetin, Fatma. "The Importance of Questions Asked to the Prophet by the Companions (Sahabah) in the Tafsir of the Qur'an". *The Journal of Near East University Islamic Research Center* 9/2 (December 2023), 163-176. <https://doi.org/10.32955/neu.istem.2023.9.2.01>

İntihal | Plagiarism

Bu makalenin ön incelemesi alan editörü, içerik incelemesi ise iki dış hakem tarafından çift taraflı kör hakemlik modeliyle incelendi. Benzerlik taraması yapılarak intihal içermediği teyit edildi.

The preliminary review of this article was reviewed by the field editor and the content review was reviewed by two external reviewers using the double-blind peer-review model. It was confirmed that it did not contain plagiarism by scanning for similarity.

Telif Hakkı | Copyright

Yazarlar, dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY- NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. Bu makale, Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Lisansının hüküm ve koşulları altında dağıtılan açık erişimli bir makedir.

Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0

License.

Kur'ân-ı Kerîm Tefsirinde Ashabın Hz. Peygamber'e Yönelttiği Soruların Önemi

Öz

Son ilahi vahiy olan Kur'ân-ı Kerîm dili Arapça olan bir topluluğa kendi içlerinden bir insan vasıtasıyla Arapça olarak indirilmiştir. Kur'ân'ın muhatapları tarafından gereği gibi anlaşılmasını murad eden Allah Teâlâ, bunun için Hz. Muhammed'i görevlendirmiş, anlamakta zorluk çekecekleri hususları onun vasıtasıyla izah etmiştir. İslam tarihi incelendiğinde Kur'ân'ın ilk muhatapları olan Mekke halkının, Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği Kur'ân'ın diline karşı bir yabancılık hissetmedikleri söylenebilir. Kur'ân'ın Allah kelamı, Hz. Muhammed'in de Allah'ın peygamberi olduğuna iman etmeyen Mekkeli müşriklerin dahi Kur'ân'ın manasının anlaşılacağı yollu bir iddia ve itirazlarının olmaması, aksine Kur'ân'ın, kendi konuştuklarının çok üstünde bir hitap şekline ve eşsiz bir üsluba sahip olduğunu itiraf etmeleri, bu durumun en gerçekçi delili olarak gösterilebilir. Allah Rasûlü'ne iman eden sahabe ise Allah'ın emir ve yasaklarını harfiyen uygulamak için Kur'ân'ı tekrar tekrar okuyarak zihinlerine ve kalplerine yerleştirmeye çalışmışlardır. Bununla birlikte bazı ayetlerin anlaşılması noktasında daha fazla bilgiye ihtiyaç bulunduğu ortaya çıkmıştır. Buna binaen Rasûlullah zaman zaman bazı ayetlerin tefsirini yapmış, kimi zaman da ashabın yanlış anlama ve yorumlamalarını tashih etmiş, yer yer doğrudan bir ayeti veya sureyi yorumlamış, kapalı noktalarını açıklamış, bazen de kendisine sorulan soruları cevaplayarak Kur'ân'ı tefsir ettiği görülmüştür. Aşağıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere sahabe, Fâtiha suresinde zikredilen, "Allah'ın gazap ettiği ve sapkın olduklarını ilan ettiği" grupların kimler olduklarını öğrenmek için Hz. Peygamber'e müracaat etmişlerdir. Bir başka zaman "onların kimi şakî, kimi de saîddir." (Hûd,11/105) ayetinden bütün insanların akıbetinin belli olduğu sonucunu çıkardıkları için kader konusunda akıllarına takılan konuları sormuşlardır. Yine Ramazan'da oruç tutulacak vaktin tayini ile ilgili ayetin manasını Hz. Peygamber'e sorup öğrenmişlerdir. Ya da yüklediği sorumluluk bakımından kendilerine ağır gelen kimi ayetler karşısında yaşadıkları tereddütleri Hz. Peygamber ile paylaşmışlardır. Ashabın akıllarına takılan bu gibi sorular ve konular incelendiğinde, Kur'ân tefsirinde, sadece kelimelerin anlamlarını bilmenin yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Sahabenin sorularının, ayetteki kapalılığın giderilmesi veya genel bir mana ifade eden mücmel ayetlerin açıklığa kavuşturulması ihtiyacından kaynaklandığı görülmektedir. Bu tür sorular karşısında Allah Rasûlü'nün ayette anlaşılmayan noktaları açıkladığı, sorulan sorulara cevap verdiği, kapalı kalan ifadeleri açıklığa kavuşturduğu, genel ifadeler içeren ayetlerin sınırlarını belirlediği ve yer yer başka açıklamalar da yaptığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada biz Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirinde sahabenin sorduğu soruların, Kur'ân'ı anlamak ve gereği gibi uygulamak için ne denli önemli olduğuna dikkat çekmek istedik. Bu konu Tefsir Usûlü kaynaklarında "Kur'ân'ın sünnet ile tefsiri" başlığı altında işlenmektedir. Bu vesilesiyle biz, Allah'ın muradını anlamak hususunda ashabın Hz. Peygamber'e sordukları soruların Kur'ân-ı Kerîm'in sünnetle tefsirinde alt bir başlık altında ele alınmasının isabetli olacağına dikkat çekmek istedik. Bu amaç doğrultusunda bu çalışmada, sahabenin anlamakta zorlandığı ve anlamını öğrenmek için Allah Rasûlü'ne sorular yönelttiğine dair bazı ayetlerden örnekler verilmiştir. Bu ayetlerin sıralanmasında Mushaf tertibi esas alınmıştır. Araştırma, rivayetlere dayandığı için kaynak olarak hicri ilk 10 asırda telif edilmiş olan tefsirler esas alınmakla birlikte konuya dikkat çeken günümüz çalışmalarına da müracaat edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân-ı Kerîm, Tefsir, Metot, Ashap, Soru.

The Importance of Questions Asked to the Prophet by the Companions (Sahabah) in the Tafsir of the Qur'an

Abstract

The Qur'an, the last divine revelation, was revealed to a community whose language is Arabic, to a prophet among themselves and in Arabic. Desiring that the Qur'an be understood properly by its interlocutors, Allah has appointed His Prophet (PBUH) for this purpose. He explained the issues that they would have difficulty in understanding through His Prophet (PBUH). When the history of Islam is examined, it can be said that the people of Mecca, who were the first interlocutors of the Qur'an, did not feel a stranger to the language of the Qur'an recited by His Prophet (PBUH). The fact that even the Qurayshi polytheists, who do not believe that the Qur'an is the word of God and that Prophet Muhammad is His prophet, do not have any claims or objections that the Qur'an contains any talismans in its meaning or that its meaning is not understood, can be shown as the most realistic proof of this situation. Companions who believed in the Messenger of Allah (PBUH), on the other hand, tried to place it in their minds and hearts by reading the Qur'an over and over in order to implement Allah's orders and prohibitions to the letter. However, they realized that more information was needed to understand some verses. Accordingly, the Messenger of Allah (PBUH) from time to time interprets some verses and sometimes corrects the misunderstandings and interpretations of the Companions, sometimes directly

interprets a verse or sura or explains a closed point, sometimes it is seen that he interprets the Qur'an by answering the questions asked to him. As can be seen from the examples below, the Companions applied to His Prophet to find out who the groups mentioned in Surah Fatiha were, "with whom Allah was angry and declared that they were in error". Another day, "Some of them are shaki and some are said." since they deduced from the verse (Hud, 11/105) that the fate of all people is clear, they asked the issues that stuck in their minds about fate. Again, they learned the meaning of the verse about the determination of the time to fast in Ramadan by asking the Prophet (PBUH). Or, they shared their hesitations with the Prophet (PBUH) in the face of some verses that were too heavy for them in terms of the responsibility he entrusted. When such questions and issues that were in the minds of the Companions are examined, it is understood that only knowing the meanings of the words is not sufficient in the interpretation of the Qur'an. It is seen that the questions of the Companions arise due to the need to remove the ambiguity in the verse or to clarify the general meanings of the verses. In the face of these questions, it is understood that the Messenger of Allah (PBUH) explained the points that were not understood by the Companions, answered their questions, clarified the parts that were closed to them, determined the boundaries of the verses containing general expressions, and made other explanations from time to time. In this study, we wanted to draw attention to the importance of the questions asked by the Companions in the interpretation of the Qur'an in order to understand the Qur'an and apply it properly. This subject is covered under the title of "The Qur'an's interpretation with the Sunnah" in the Tafsir Method resources. On this occasion, we wanted to draw attention to the fact that it would be more appropriate to consider the subject of "The questions of the Companions to the Prophet as a method of interpreting the Qur'an" as a stand-alone title. For this purpose, in this study, examples are given from some verses that the Companions had difficulty in understanding and asked questions to the Messenger of Allah (PBUH) in order to learn the meaning. Mushaf is based on the ordering of these verses. Since the research is based on rumors, the tafsirs that were written in the first 10 centuries according to the Hijri calendar were taken as the basis, but today's studies that draw attention to this issue were applied.

Keywords: Quran, Tafsir, Method, Sahabah, Question.

Giriş

Allah Teâlâ yarattığı bütün insanların cennete girmesini ister. Bunun için kitap gönderir ve peygamberler seçer. Son peygamber Hz. Muhammed'in seçilmesi ve ona kitap gönderilmesinin sebebi de insanların o kitabı okuyarak veya dinleyerek manaları üzerinde düşünüp ibret almalarını sağlamaktır. Ancak bu sayede insanlar doğru inanca sahip olur ve güzel işler yapmaya imkân bulabilirler.¹

Kur'ân'ın gösterdiği doğru yolu kavrayabilmek, onun hidayetinden faydalanabilmek için peşin hükümlerden, kökleşmiş inançlardan, dengeyi bozan kin ve nefret gibi duygulardan kurtularak Kur'ân'ı okumak, dinlemek ve üzerinde düşünmek gerekmektedir. Çünkü şartlanmışlık ve peşin hükümlülük, kişiyi aklını kullanamaz hale getirir ki bu da Kur'ân'da yerilen bir durumdur.²

Bütün peygamberler bir taraftan sözleri ve davranışlarıyla insanlara doğru inanç ve güzel işleri yapmakta örnek olurlarken diğer taraftan da Allah'ın göndermiş olduğu kitaptaki emir ve yasakları onlara haber verirler.³ Allah'ın "Ey peygamber! Rabbinden sana indirilene tebliği et! Eğer bunu yapmazsan O'nun sana tevdi ettiği risâlet görevini yerine getirmemiş olursun"⁴ ve "daha önce kendilerine kitap verilmeyen Araplara, kendi içlerinden, onlara ayetlerini okuyacak, temizleyecek, kitabı ve hikmeti öğretecek bir elçi gönderen O'dur"⁵ gibi ifadelerden Hz. Peygamber'in (sav.) kendisine indirilen vahyi tebliğ yanında, muhtevasını öğretme görevinin de verildiği anlaşılır.⁶

¹ Sâd 38/29. Ayrıca Kur'ân'ın niçin gönderildiği ile ilgili geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. Zülfikar Durmuş, *İlahi Kelam Kur'an - İsimleri, Sıfatları ve İndiriliş Gayesi Açısından* (İstanbul: Çıra Yayınları, 2021), 173-237.

² Muhammed 47/24. Tefsiri için bkz. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*, haz. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, t.y.), 5/ 57.

³ Kur'ân-ı Kerîm'de bu konuya işaret eden pek çok ayet için bkz. el-Bakara 2/53, 63, 67, 75, 83; el-Mâide 5/48; el-Kasas 28/50; eş-Şûrâ 42/15.

⁴ el-Mâide 7/67.

⁵ el-Cuma 62/2. Benzer ayetler için bk. el-Bakara 2/129; Âl-i İmrân 3/164.

⁶ Bk. Nizamüddin Hasan b. Muhammed b. Hüseyin en-Nîsâbü'rî, *Ğarâibu'l-Kur'ân ve reğâibu'l-furkân*, thk. İbrahim Atve İvaz (Kâhire: el-Halebî matbaası, Birinci basım, 1962/1381), 10/30, 1/457.

Müfessirlere göre bu ayetler, Allah'ın vahyini insanlara ulaştırmakla görevlendirilen peygamberlerin, bu konudaki ihmallerinin, telafisi mümkün olmayan çok ağır sonuçlara yol açacağına işaret eder.⁷ Nitekim Allah Rasûlü'nün hayatını inceleyenler, onun bu konudaki hassasiyetini açıkça görür. O, nazil olan vahyi hiç geciktirmeksizin anında sahabeye bildirmiş ve uygulanmasını emretmiştir.⁸ Kur'ân-ı Kerîm'in Allah kelamı olduğunu gönülden kabul eden; peşin hükümlerden ve yanlış inançlardan kendilerini kurtaran sahabe de onun duyurduğu emirleri anında uygulamıştır.⁹

Kur'ân-ı Kerîm'in önceki kutsal kitaplardan önemli bir farkı da taştan levhalar gibi fiziki nesnelere üzerine yazılmış olarak indirilmiş olmaması aksine ya melek Cebrail (as.) vasıtasıyla ya da doğrudan Hz. Muhammed'in (sav.) bizzat "kalbine" ilka edilmesidir.¹⁰ Kur'ân'ın bu şekilde indirilmesi, onun Allah Rasûlü'nün varlığının bütün zerrelere işlediği, Kur'ân'daki ahlak, bilgi ve irfanın bir meleke haline geldiği ve böylece tebliğini eksiksiz bir şekilde yerine getirdiği şeklinde anlaşılmıştır.¹¹ Diğer taraftan bu araştırmada da ortaya konulmaya çalışıldığı üzere sahâbiler, üstlendikleri görevin farkında olarak, Kur'ân'ı en doğru şekilde anlamak ve hiçbir değişiklik, eksiltme veya ilave yapmaksızın kendilerine bildirildiği şekilde, sonraki nesillere ulaştırabilmek için büyük bir çaba harcamışlardır.

Bakara suresi 213. ayette Allah Teâlâ "insanlar bir tek ümmet idi. Aralarında ihtilaflar başlayınca Allah, müjdeleyici ve korkutucu olarak peygamberler gönderdi; onlarla birlikte anlaşmazlığa düştükleri konularda insanlara hak yolu gösteren ve aralarında hüküm vermek için hak ve hakikati içeren kitabı indirdi"¹² buyurarak, ihtilafları giderme konusunda peygamberlerin önemine dikkat çekmiştir. Nahl suresi 44. ve 64. ayetlerde ise bu görevin son peygamber olan Hz. Muhammed'e de tevdi edildiği; onun da Allah tarafından gönderilen son kutsal kitap olan Kur'ân-ı Kerîm'in manalarını açıklamak ve insanlar arasındaki ihtilafları gidermekle yükümlü kılındığı açıkça ifade edilmiştir. Bu ihtilaflar, insanların günlük hayatta yaşadıkları olaylarla ilgili olabileceği gibi o esnada inen bazı ayetlerin ashaba kapalı kalan manalarını açıklamak konusunda da olabilecektir. Nitekim şu ayette ifade edildiği üzere Kur'ân-ı Kerîm'de birden fazla anlama gelen ayetler bulunmaktadır: "Onun bir kısım ayetleri muhkemdir ki bunlar kitabın esasıdır, diğerleri ise müteşâbihdir. Kalplerinde hastalık bulunanlar, fitne çıkarmak ve şahsi görüşlerine uygun hale getirmek amacıyla tevil etmek için ondaki müteşâbih ayetlerin peşine düşerler. Hâlbuki onların tevilini ancak Allah bilir; ilimde râsih olanlar (râsihûn)¹³ ise: "Ona inandık, hepsi rabbimiz katındandır" derler. Bunları yalnız akliselim sahipleri düşünüp anlar."¹⁴ Lafızlarından birden fazla anlam çıkarılabilen bu ayetlerden Allah Teâlâ'nın muradını anlamak isteyen ashap, Hz. Peygamber'e müracaat etmiştir.

Allah'ın emirleri; farzlar, vacipler yanında, şer'an kesinlikle yapılmaması gereken fiilleri de kapsar. Dolayısıyla başta şer'i hükümler olmak üzere Kur'ân'daki hüküm ve hikmetleri Hz. Peygamber'in öğretmesi gerekmektedir. Çünkü bu gibi konular, Allah Teâlâ'nın ve Peygamber'inin öğretmesiyle bilinebilecek konulardır ve bunlar hakkında başkasının söz söyleme hakkı yoktur. İnsanlar arasında Allah'ın muradını ondan daha iyi bilen başka biri bulunmadığına göre Kur'ân'ı anlamak ve yorumlamak açısından ilk başvurulacak kişi Hz. Peygamber'dir.¹⁵ Allah Teâlâ Rasûlü'nü, Kur'ân'ın tamamını tefsir etmekle yükümlü tutmamakla birlikte Necm suresi 4. ayeti Hz. Peygamber'in hadislerini de içine alacak şekilde yorumlandığı

⁷ Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefatihü'l-ğayb* (Beyrut: Daru ihyâ't-türâsi'l-Arabi, 1999/1420), 15/30, 6/12, 400.

⁸ Bu konuya örnek olması bakımından kiblenin değiştirilmesini emreden Bakara, 2/142-144. ayetleri zikredilebilir. Mezkûr ayetler nazil olduğunda, namaz esnasında bu emir uygulanarak erkekler ve kadınlar yer değiştirmişlerdir. Bkz. İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmadüddîn İsmail b. Ömer, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm* (Lübnân: Dâru'l-fikr, 1981), 1/193-194.

⁹ Rivayet edildiği üzere Hz. Peygamber "hicap" ayeti olarak bilinen Ahzâb suresi 59. ayeti, eşlerine, kızlarına ve müminlerin hanımlarına tebliğ eder etmez onlar hemen cilbaplarına bürünmüşler ve sabah namazına bu şekilde iştirak etmişlerdir. Bk. İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 3/519; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili-Yeni Mealli Türkçe Tefsir* (İstanbul: T.C. Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, Matbaai Ebüzziya, 1935), 5/3928.

¹⁰ eş-Şuarâ 26/192-195.

¹¹ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 5/3644.

¹² el-Bakara 2/213.

¹³ "Râsihûn" Şüphe ve tereddüde yer bırakmayacak şekilde kesin ve derin ilim sahibi kimseler anlamında bir Kur'ân terimidir. Bk. Cihat Tunç, "Râsihûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/459.

¹⁴ Âl-i İmrân 3/7.

¹⁵ Bk. İbn Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vil-i ây-i'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-fikr, 1984), 1/34-36; Musâid b. Süleymân et-Tayyâr, *Şerhu mukaddimeti tefsîri't-Taberî* (Riyad: Tafsir Center For Qur'anic Studies, 2019), 253-266.

takdirde onun Kur'ân'ı tefsiri de vahyin bir parçası olur.¹⁶ Kendi arzusuna göre konuşmayan, hidayet rehberi olan Allah Rasûlü'nü takip edenler, en kısa ve kolay bir şekilde hedeflerine ulaşırlar.¹⁷

H. Peygamber'in Kur'ân'ı tefsiri ile ilgili rivayetler incelendiğinde, onun bu ameliyesinde farklı yöntemler kullandığı tespit edilmiştir. Buna göre bazen tefsir etmek istediği ayeti okuduktan sonra bu ayetin nasıl anlaşılması gerektiğini açıklamıştır.¹⁸ Kimi zaman Kur'ân'da geçen bir lafza dair açıklamada bulunmuş,¹⁹ kimi zaman da bu araştırmada işaret edildiği üzere, sahabenin anlamakta zorluk çektiği ve mahiyetini kavrayamadıkları ayetlerden kastedilen manayı izah ederek tefsir etmiştir.²⁰ Bu bakımdan ulema, Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Peygamber'in sünneti ile tefsirini, Kur'ân'ı Kur'ân ile tefsir metodundan sonra ikinci sıraya yerleştirmiştir. Tefsir usulü kaynaklarında bu husus genellikle "Hz. Peygamber'n Kur'ân'ı tefsiri" başlığı altında ele alınmakta ve yukarıda işaret ettiğimiz metotlara çok cüz'î bir şekilde işaret edilmektedir.²¹ Günümüzde tefsir usulü alanında önemli çalışmalar yapan ve kaynak eserler yayınlayan Musâid b. Süleyman et-Tayyâr²² özellikle "Fusûl fi usûli't-tefsir" adlı eserinde, Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tefsir metodu hakkında yapılan çalışmalarda böylesi alt başlıkların açılmasını uygun görmektedir.²³

Bu çalışmada biz de Hz. Peygamber'in Kur'ân'ı tefsir metodunun çeşitliliğine dikkat çekmek istedik. Bu saikle sahabenin anlamakta zorlandığı bazı ayetlerle ilgili olarak Allah Rasûlü'ne yönelttikleri soruları ve bu sorulara verilen cevapların tefsirlere yansımalarını inceledik ve bu yöntemin Allah'ın muradını ortaya koyması bakımından ne denli önemli olduğuna dikkat çekmeye çalıştık. Böylece Kur'ân tefsirinde "Kur'ân'ın sünnet ile tefsiri" başlığı altında Kur'ân-ı Kerîm'i tefsir metodu olarak "Ashabın Hz. Peygamber'e soru sorması" Hz. Peygamber'in de bu vesile ile Kur'ân'ı açıklaması konusunun bağımsız bir alt başlıkla ele alınmasının isabetli olacağına karar verdik.

1. Ashabın Soruları Muvacehesinde Hz. Peygamber'in Kur'ân-ı Kerîm'i Tefsiri

Bütün kutsal kitaplar, gönderilmiş olduğu peygamber ve o peygamberin muhatap olduğu topluluğun konuştuğu dille indirilmiştir.²⁴ Kur'ân-ı Kerîm de aynı şekilde Hz. Peygamber ve kavminin konuştuğu dil olan Arapça ile indirilmiştir. Kur'ân'ın nazil olduğu dönemde müşrikler de dâhil olmak üzere hiç kimse, Kur'ân-ı Kerîm'in kelimelerine karşı yabancılık hissi duymamışlar ya da bilmece gibi anlaşılmaz birtakım rumuzlar taşıdığı şeklinde bir şikâyette bulunmamışlardır. Aksine hasım olanlar bile Kur'ân'ın lafızlarının seçkinliği ve anlamının ihtişamı karşısında kendilerinden geçmişler ve gizli bir şekilde olsa bile onu

¹⁶ Bu konuda genel bir okuma için bk. Ebû Hâmid el-Gazzâlî *el-Müstesfa min ilmi'l-usul*, thk. Muhammed Abdüsselam (Lübân: Dâru'l-kütübî'l-ilmiyye, 1993/1314), 103-104. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddin (Beyrût: Mektebe asriyye, ty.), 3/318 (No. 3).

¹⁷ "Ve arzusuna göre söz söylemez. O başka değil, ancak bir vahiydir, vahyolunur." el-Necm 53/2-4. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 28/234.

¹⁸ Rivayetlere göre Hz. Peygamber bir gün minberde; "Allah'ın ve sizin düşmanlarınızı ve onların gerisinde olup sizin bilmediğiniz, ama Allah'ın bildiklerini korkutup caydırmak üzere, onlara karşı elinizden geldiği kadar güç ve savaş atları hazırlayın" şeklindeki Enfâl suresi 60. ayetini okuduktan sonra bu ayette hazırlanması gereken "gücü" dönemin etkili savaş araçlarından "ok atmak" olarak açıklamıştır. Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 15/499; ayrıca bkz. Müslim b. el-Haccâc, *Sahih-i Müslim*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Kâhire: İsa el-Bâbî el-Halebî matbaası, 1373/1955), 3/522, 52/167 (No. 1917).

¹⁹ Mutaffifin suresi, 14. ayette geçen 'râne' kelimesinin tefsiri hakkında şöyle bir hadis rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber; Kul, bir günah işlediğinde kalbinde siyah bir nokta oluşur. Tövbe ettiği takdirde kalbi cilalanıp siyah nokta silinir. O günaha devam ettiği zaman, o siyah nokta gittikçe büyür ve kalbi istila eder. İşte Mutaffifin suresinde *كَلَّا بَلْ رَانَ عَلَى قُلُوبِهِمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ* - Hayır, öyle değil! Bilakis işledikleri günahlar, onların kalplerini kuşatmıştır; ifadesi tam da bunu ortaya koyar. Bkz. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 15/98; Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* (Kâhire: Dâru'l-kütübî'l-arabi li't-tibâti ve'n-neşr, 1967/1387), 19/259; ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, thk. Şuayb el-Arnaut (Lübân: Müessesetü'r-risale, 1421/2001), 13/833-834 (No. 7952); Ebu İsa Muhammed et- Tirmizi, *el-Camiu's-sahih*, thk. Beşşar Avvad Ma'ruf (Beyrut: Darü'l-Garbi'l-İslami, 1996), 5/359 (No. 3334).

²⁰ Musâid b. Süleyman et-Tayyâr, *Fusûl fi usûli't-tefsir* (Suudi Arabistan: Dâru ibni'l-Cevzi, 1441/2019), 42-45; Ahmet Koç, "Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Bir Eğitim-Öğretim Uygulaması Olarak Sözlerini Ayetlerle Delillendirmesi", *İslâmî İlimler Dergisi* 15/1 (Mart 2020), 120.

²¹ Örnek olması bakımından bk. İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usulü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 231-234; Muhammed b. Lutfi es-Sabbâğ, *Tefsir usulü araştırmaları*, trc. Ömer Dumlu (İzmir: Anadolu Yayınları, 1999), 193-204; Ali Turgut, *Tefsir usulü ve kaynakları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1991), 223-225; İsmail Çalışkan, *Tefsir Usulü* (Ankara: Ankara Okulu, 2003), 208-216.

²² Kral Suud Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kur'an Araştırmaları bölümü öğretim üyesi.

²³ Tayyâr, *Fusul fi usûli't-tefsir*, 42-45; Tayyâr'ın teklifinin pratikteki bir örneği için bkz. Nûra b. Hâlid el-Arfec, *Suâlatu's-sahâbeti li'r-rasûli ve istiškâlâtuhum fi't-tefsir* (Demmâm: Câmiatu'l-imâm Abdurrahmân b. Faysal, 1438). (Bu tezin kitap olarak basıldığı bilgisine ulaşmamıza rağmen ne yazık ki kendisine ya da basılmış haline ulaşmamız mümkün olamamıştır.)

²⁴ İbrâhîm 14/4.

dinlemekten kendilerini alıkoyamamışlardır.²⁵ Örneğin müşriklerin önde gelen isimlerinden biri olan Velîd b. Muğîre bile Kur'ân'ın eşsiz ahengi karşısında dayanamayıp bizzat Hz. Peygamber'in dilinden Kur'ân'ı dinlemek için kendisine okumasını istemiştir.²⁶ Buna binaen şu da söylenebilir ki şayet Kur'ân ayetlerinde bu ve benzeri yönde bir kapalılık olsaydı kusur arayan müşrikler bunu affetmez ve inanmamak için bunu öne sürerlerdi. İslam tarihi boyunca Kur'ân'a yönelik böyle bir eleştiri hiçbir zaman vuku bulmamıştır. Sahabenin de aynı şekilde Kur'ân'ın anlaşılmasında bir zorluk içinde bulunmadıkları görülmektedir. Burada Arapçaya vakıf olan herkesin Kur'ân'ın tamamını anlayıp anlayamayacağı sorusu akla gelebilir. Allah Rasûlü'nün "Allah'ım! Onu dinde derin anlayış sahibi kıl, Kur'ân'ın tefsirini öğret" diye dua ettiği İbn Abbâs'a (ö. 68/687-88) göre anlaşılabilirliği yönüyle Kur'ân-ı Kerîm dört seviyeye ayrılır.

Birinci seviyede Kur'ân'da geleceğe dair haberler içeren, insanların lafız yönüyle manasını bildikleri ama mahiyetini kavrayamadıkları ğayb bilgileri gelir. Bunların manasını ve mahiyetini sadece Allah bilir. Hz. Peygamber de dâhil olmak üzere hiçbir beşer bunu bilemez. Kıyametin ne zaman kopacağı²⁷ ya da sûra üfürülmenin ne manaya geldiği²⁸ ya da âhir zamanda ortaya çıkacağı haber verilen dabbenin²⁹ ne şekilde olacağı gibi konular, mahiyetini sadece Allah'ın bildiği hususlardır. Kıyamet, sûr ve dabbe kelime olarak anlamı bilinen ama Kur'ân'da kastedildiği şekliyle mahiyeti tam olarak bilinmeyen hususları içermektedir.

İkinci seviyede Arapça konuşanların sahip oldukları dil bilgisi ile anladıkları ayetler gelir. Çünkü Kur'ân Arap dili ile nazil olmuştur ve yukarıda işaret edildiği üzere ilk indiği andan itibaren Kur'ân'a inanmadıklarını söyleyen müşrikler, Kur'ân'ın manasının anlaşılmasız olduğunu, birtakım rumuzlar içerdiğini söylemişler, aksine inen ayetlerin manalarını bildikleri ve dilin belagatine de vakıf oldukları için Kur'ân'ın üstünlüğünü kabul etmişlerdir. Şayet Kur'ân'ın lafızları ve o lafızların işaret ettiği anlam farklı olsaydı, bu durum onların Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'in risâletine inanmamaları için yeterli bir sebep olurdu.³⁰

Üçüncü seviyede Âl-i İmrân suresi 7. ayetinde ifade edildiği üzere Kur'ân'daki bazı ayetlerin manalarını sadece şüphe ve tereddütte yer bırakmayan, kesin bilgiye ulaşan, ayetteki ifadesiyle ilimde derinleşen âlimler bilirler.

Dördüncü seviyede ise bütün Müslümanların bilmesi gereken konular gelir. Şöyle ki Kur'ân'daki bazı ayetler inanç ve ibadetle ilgili hususları içermekte ve bunlar muhataplar için bağlayıcılık bildiren ifade formlarıyla dile getirilmektedir. Bu ise ilgili ayetlerin, mana ve hükümlerinin bilinmesi noktasında, tüm insanlarca bilinmesini gerektirmektedir. İşte bu tarz ayetler İbn Abbas'ın taksiminde dördüncü seviyede bulunmakta ve anlaşılmasız bakımından en kolay seviyeyi teşkil etmektedir. Kolay olmaları sebebiyle de onların bilinip anlaşılmasız, cahilliğe dayanmış olsa bile, kınanmaya sebebiyet vermektedir. Kur'ân'ın manasını bilmek bakımında insanların en alt düzeyde sahip olacakları bilgi budur. Eğer bir insan bunları da bilmiyorsa bu durum hoş karşılanmaz. Kur'ân'ın manasını bilmek bakımında insanların en alt düzeyde sahip

²⁵ Müşriklerin Kur'ân-ı Kerîm karşısındaki tutumları için bk. Mahmut Ay, "Mekke Müşriklerinin Kur'an'a Yönelik Eleştirilerine Cevapları", *Darülhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 3 (2022), 340-386; İsmail Pırlanta, "Müşriklerin Hz. Peygamber'e Karşı Takındıkları Tavırlar -Ebu Süfyan Örneği-", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2018), 75-102; Hasan Telli, "Müşriklerin Liderlerinden Ukbe b. Ebû Mu'ayt ve Hz. Peygamber'e Karşı Mücadelesi", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 831-862.

²⁶ Rivayete göre; Velîd b. Muğîre, Peygamberimiz'e gelip: "Bana Kur'ân oku!" dedi. Peygamberimiz de "İyi biliniz ki, Allah, size adaleti, ihsanı, akrabaya vermeyi, emreder ve sizi fuhşiyattan, fenalıklardan ve zulüm yapmaktan nehyeder. Dinleyip tutasınız diye, size öğüt verir" (en-Nahl 16/90) mealindeki ayeti okudu. Hz. Peygamber'i dinledikten sonra Velîd b. Muğîre: "Vallahi, bu sözde öyle tatlılık, öyle güzellik ve parlaklık var ki, o, tepesi bol yemişli, dibi ve kökü sulak yemyeşil bir ağaç sanki! Bunu beşer söylemez! Bu, bir beşer sözü değildir" demekten kendisini alamaz. Bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 19/74.

²⁷ Bk. el-Ahzâb 33/63; ez-Zuhruf 43/85; en-Nâziât 79/42-44.

²⁸ Bk. en-Neml 27/87; Yâsîn 36/ 49, 51, 53; ez-Zümer 39/68.

²⁹ Bk. en-Neml 27/82.

³⁰ İlk nazil olan surelerden biri olan Mutaffifin suresinin muhtevasına bakıldığında; dünyada iken ölçü ve tartıda hile yapanların, meşru sınırları aşanların ve ahiret gününe inanmayanların; böylece yaratana ve yaratılmışlara karşı suç işleyenlerin hesap verecekleri anlatılır (ayet 1-17). Devamında itaatkârların ahirette kavuşacakları mutlu hayatın tasviri yapılır ve buna karşılık dünyada kendileriyle alay edenlerin aşağılanacağına bildirilir (ayet 18-36). Tefsir kaynaklarına bakıldığında genel olarak bu sure hakkında ve özellikle de ahiret hayatıyla ilgili olarak açıklamaların yer aldığı 18. ayetten itibaren ayetlerin zahiri manasıyla ilgili olarak hiçbir açıklamaya ihtiyaç duyulmadığı, Hz. Peygamber'den hiçbir açıklama beklentisine girilmediği görülür. Bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 19/262-268.

olacakları bilgi budur. Eğer bir insan bunları da bilmiyorsa bu durum hoş karşılanmaz, bu konulardaki cahilliği affedilmez.³¹

Kur'ân'ı Kerim'de yer alan "herhangi bir hususta aranızda anlaşmazlık çıkıp ihtilaf ettiğinizde durumu Allah'a ve Rasûlü'ne arz edip, ona göre karar verin"³² ayetine olduğu gibi benzeri yönlendirmeler sebebiyle sahabe-i kirâm, anlayamadıkları pek çok meseleyi Hz. Peygamber'e getirmişler; künhüne vakıf olup ayetlerdeki Yüce Allah'ın muradını tam olarak anlamak ve hayatlarına bu şekilde aktarmak için Rasûlüllah'a birçok soru sormuşlardır. Fakat bu konuda varit olan haberler incelendiğinde görülmektedir ki onların soruları, müfred lafızlardan ziyade, mücmel durumda bulunan ifadelerin anlamlarıyla ilgili olmuştur.

Bu cümleden olmak üzere bu çalışmada, ashabın Allah'ın kastettiği manayı tam manasıyla öğrenmek için bazen içeriğini anlamakta zorlandıkları, bazen yanlış anladıkları bazen de uygulama konusunda tereddüde düştükleri için topluca ya da tek olarak Hz. Peygamber'e müracaat ettikleri ayetlerden örnekler verilecektir. Ashabın soruları, Mushaf'ın tertibi esas alınarak sıralanacaktır. Kaynak olarak daha çok hicri 10. asra kadar telif edilmiş eserlere müracaat edilecektir.

1.1. Fâtiha 1/7. Ayetle İlgili Sorular

Fâtiha suresinin son ayetinde yer alan "gazaba uğrayanlar" ve "dalaletе düşenler/doğru yoldan sapanlar" ifadesiyle kimlerin kastedildiği konusu bazı sahabilerin dikkatin çekmiş ve Allah Rasûlü'nden bunları açıklamasını istemişlerdir. Tefsirlerde yer alan rivayetlerden anlaşıldığı üzere bu konuda soru soranların başında Adî b. Hâtim (ö. 68/688) gelmektedir. Ayrıca rivayetlerde, Ebu Zer (ö. 32/653) ve şehrin dışındaki vadilerde oturan bir sahabînin bu konuda soru sorduğu da aktarılmaktadır.

Adî b. Hâtim'den nakledilen rivayet şöyledir: "Allah Rasûlü'ne Fâtiha suresindeki 'gazaba uğrayanlar' sözü ile kimlerin kastedildiğini sordum. Bana, Allah'ın bu sözle Yahudileri kastettiğini söyledi. 'dalaletе düşenler' sözüyle kimlerin kastedildiğini sordum. Dalaletе düşenler ise Nasârâ yani Hristiyanlardır diye cevap verdi."³³

Ebu Zer'den nakledilen rivayete göre o da Hz. Peygamber'e "gazaba uğrayanlar" ve "dalaletе düşenler" ile kimlerin kastedildiğine dair soru sormuş, Allah Rasûlü de ona; ilkiyle Yahudilerin ikincisi ile Hristiyanların kastedildiğini söylemiştir.³⁴

Gazaba uğrayanların Yahudiler, dalaletе düşenlerin ise Hristiyanlar olduğu şeklindeki tefsir, temel hadis kaynaklarında da geçmektedir.³⁵ Bazı müfessirler, bu ayetin tefsirinde başka yorumlar yapılmasına rağmen hiçbirinin Hz. Peygamber'in tefsirinin önüne geçemeyeceğini belirtir. Çünkü onun tefsiri, en önde gelen, en değerli ve en doğru tefsirdir.³⁶

1.2. Bakara 2/187. Ayetle İlgili Sorular

Oruç ibadetinin farz kılınmasından sonra sahabenin bu ibadetin yerine getirilmesi hususunda yaşadığı bazı belirsizliklere cevap niteliğinde inen Bakara suresi 187. ayette, ramazan gecelerine ait bazı hükümler beyan edilmektedir. Bunlardan biri oruç ibadetinin başlangıç vaktini belirten "fecrin beyaz ipi siyah ipinden ayırt edilir hale gelinceye kadar yiyin için" cümlesidir. Konuyla ilgili nakledilen rivayetlerden anlaşıldığı üzere Allah Rasûlü bu ayette işaret edilen orucun başlangıç vaktini ashaba izah etmiş ve buna göre oruçlarını tutmuşlardır. Ancak çevre bölgelerde yaşayan ve oruç ibadetinin farz olmasından sonraki

³¹ Bu konuda geniş bilgi için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/34.

³² en-Nisâ 4/59.

³³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/79-80, 83; İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/30-31; İbn Atıyye el-Endelûsi, Ebu Muhammed Abdülhak b. Gaib, *el-Muharrarü'l-vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*, thk. el-Meclisu'l-ilmî bi'l-Fâs (Mağrib: Matbuatu fedaili'l-Muhammediyye, 1979), 1/86; ayrıca bkz. Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/149-150.

³⁴ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/31; ayrıca bkz. Ebü'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tesfîr bi'l-me'sûr* (Beyrût: Dâru'l-fikr, 1983), 1/41-41.

³⁵ Ebû İsa Muhammed İbn İsa et-Tirmizî, *el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Şakir vd. (Kâhire: Mustafa el-Bâbî'l-Halebî matbaası, 1395/1975), 5/202 (No. 2953); Ebu Bekr Ahmed b. El-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, thk. Abdullah Abdulmuhsin (Kâhire: Merkezi Hicr li'd-dirâsât ve'l-buhûs el-Arabiyye ve'l-İslamiyye, 2011), 24 (No.13063).

³⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 17/111; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 1/150. Konuyla ilgili bir çalışma için bk. Halil Aldemir, "Fâtiha Suresi'nde Nimet Verilenler Gazaba Uğrayanlar ve Dalâlette Olanlar", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12 (2012), 219-244.

bir zamanda Müslüman olan bazı sahâbiler, ayetteki bu ifadeyi anlayamadıkları için tekrar gelip, uygulamanın nasıl olacağını sormuşlardır.

Kaynaklarda yer aldığına göre bu ayetin anlamıyla ilgili olarak Hz. Peygamber'e soru soran yine Tay kabilesinin reisi olan ve Fâtiha Suresinin 7. ayetinin kimleri kapsadığı ile ilgili olarak da Hz. Peygamber'e soru soran meşhur sahâbi Adî b. Hâtim'dir.³⁷ İmam Taberî (ö. 310/923) ve İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938), 187. ayetin bu cümlesiyle ilgili olarak tefsirlerinde Adî b. Hâtim'den özetle şu rivayeti aktarırlar. O Müslüman olunca İslam'ı öğrenmek için Medine'ye gelir. Allah Rasûlü ona namazları nasıl kılacağını ve namaz vakitlerini öğretir. Ramazan ayı geldiğinde ise oruç tutmasını emreder. Ona oruç tutacağı vakitle ilgili bilgi verirken, bunu ayette ifade edildiği gibi; "إذا جاء رمضان فكل واشرب حتى يتبين لك الخيط الأبيض من الخيط الأسود من" "İzâ جاء رمضان فكل واشرب حتى يتبين لك الخيط الأبيض من الخيط الأسود من" "siyah iplik beyaz iplikten ayrılınca kadar yiyip içmeye devam et" mecazî bir ifadeyle anlatır. Adî daha önce böyle bir zaman tanımı bilmediği için Ramazan ayı gelince Allah Rasûlü'nün ona söylediği "ip" ifadesini; biri siyah diğeri beyaz olan iki ipe bakmak olarak yorumlar ve sahur vaktinde daha önce büküp bir araya getirdiği bu iki ipe bakarak vakti tayin etmeye çalışır. Ancak bu şekilde bir sonuç elde edemez. Çünkü iplikler hep aynı şekilde görünmektedir. Bunun üzerinde tekrar Hz. Peygamber'in yanına gider ve yaptıklarını haber verir. Bunu duyan Allah Rasûlü azı dişleri görününceye kadar güler ve "Ey İbn Ebû Hâtim! Ben sana bunun fecirle alakalı olduğunu söylemedim mi? Burada kastedilen gündüzün aydınlığı, gecenin karanlığıdır" diyerek Adî b. Hâtim'e kapalı kalan manayı açıklar.³⁸ Beğavî (ö. 516/1122) ve İbn Kesîr (ö. 774/1373) tefsirlerinde konuyla ilgili olarak yer alan rivayetlerde bu münasebetle Allah Rasûlü'nün ashabıyla olan şakalaşmalarından birini de aktarılır. Rivayetlere göre Adî b. Hâtim biri siyah diğeri beyaz olan iki ipi yastığının altına yerleştirir. Sahur vaktinde bunlara bakar. Ama bir farklılık göremez. Sabah olunca Allah Rasûlü'ne gidip yaptığı uygulamayı anlatır. Allah Rasûlü tebessüm ederek: "eğer sen onları-yani geceyi ve gündüzü-yastığının altına koyabiliyorsan senin yastığın ne kadar da büyümüş!" diyerek nükteli bir cevap verir.³⁹ Yine bir başka rivayette ona "eğer sen o iki ipi yastığının altından görebiliyorsan gerçekten çok büyük bir kafaya sahibsin! Çünkü orada kastedilen gündüzün aydınlığı ve gecenin karanlığıdır" şeklinde cevap vermiştir.⁴⁰

1.3. Bakara 2/284. Ayetle İlgili Sorular

Bakara suresi 284. ayeti nazil olunca, ayetin hükmü ile amel etmek isteyen sahâbiler, bu ayetin gereğini yapmanın kendilerine zor geldiğini fark ederler. Bir grup halinde Hz. Peygamber'e (sav.) gelerek durumlarını arz ederler ve hissettiklerini doğrulayacak bir açıklama beklerler.

Kaynaklarda ayetin anlamı ile ilgili olarak sahabenin yaşadığı sıkıntı ve Hz. Peygamberin onlara bu konuda yapmış olduğu ikaz, şu şekilde dile getirilmektedir: "Rivayet olduğuna göre, "Siz içinizdekini açığa vursanız da, gizleseniz de Allah sizi ondan hesaba çeker" ayeti nazil olunca, ayetin getirdiği sorumluluk

³⁷ Arapların Kahtâni boylarından biri olan Tay kabilesindedir. Medine-i Münevvere'ye kısmen uzak bir mesafede yaşayan Tay kabilesinin hicretin 7. veya 9. yılında Müslüman olduğu söylenir. Adî, Müslüman olmadan önce Hristiyan dinine mensuptur. Hz. Peygamber'in davetini duymakla birlikte karşı durur. Ancak kız kardeşi Müslüman olunca birlikte Medine-i Münevvere'ye gelmeye karar verir. Allah Rasûlü'yle görüşür. Hz. Peygamber ona birtakım sorular sorar. Bunlar karşısında kalbi yumuşamaya başlar ve Allah Rasûlü son olarak ona: "Belki de seni bu dine girmekten alıkoyan şey, Müslümanların muhtaç bir halde olduklarını görmendir. Ancak Allah'a yemin olsun ki, yakında mal dolup taşacak, zekât ve sadaka verecek kimse bulamayacaklar. Ve belki de seni bu dine girmekten alıkoyan şey, Müslümanların sayısının az diğerlerinin ise çok olmasıdır. Allah'a yemin olsun ki yakın zamanda Kâdisiye'den devesine binen bir kadın yol boyunca hiçbir şeyden korkmadan gelip şu Kâbe'yi ziyaret edecek. Belki de seni iman etmekten alıkoyan şey, yönetimin ve sultanlığın başkalarında olduğunu görmenizdir. Yine Allah'a yemin ederim ki size anlatılan Bâbil şehrinin beyaz köşkleri yakında fethedilecektir. Adî, bu konuşmadan sonra Müslüman olduğunu söyler. Adî b. Hâtim sonraki yıllarda: "vallahî iki tanesini gördüm. Bâbil diyarının beyaz saraylarının fethedildiğini gördüm. Bir kadının yalnız başına Kâdisiye'den devesine binip korkusuzca hacca gittiğini gördüm. Allah'a yemin ederim ki, alacak kimse kalmayana kadar para taşacak. Onu da siz göreceksiniz diyerek insanlara Hz. Peygamber'le olan bu hatırasını anlatırdı. "Geniş bilgi için bkz. İbn Hişam, Abdulmelik, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sekka vd. (Kâhire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî matbaası, 1955), 2/578; ayrıca bkz. Ebu Abdillâh, Muhammed b. İsmail b. İbrahim Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Komisyon (Bulak-Mısır: el-Matbaatü'l-Kübra'l-Emiriyye, 1311/1895), 9 (No. 3595), 4/197.

³⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/172; İbn Ebû Hâtim er-Râzî, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, thk. Es'ad Muhammed (Suudi Arabistan: Mektebetü Nezzar el-Baz, 1419), 1/318.

³⁹ Müfessirler, söz konusu ayetin tefsirinde Hz. Peygamber'in bu ifadesinin; fecrin beyaz ipi ile siyah ipini yani göğün doğu ufku ile batı ufkunu yastığının altına sığdıramazsın manasına geldiğini söylerler. Bk. Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Medîlimu't-tenzil*, thk. Abdurrezzak el-Mehdi (Beyrût: Dâru İhyâu't-türâsi'l-arabî, 1420/1999), 1/230; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 1/222.

⁴⁰ Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, 6/26 (No. 4510).

ashaba pek ağır geldi, toplanıp Rasûlullah'ın huzuruna varıp: 'Ey Allah'ın Rasûlü! Namaz, oruç, cihat, zekât gibi gücümüzün yeteceği amellerle mükellef tutulduk ve gereğini yaptık. Şimdi ise bu ayet indirildi. Fakat bu ayetin üzerimize yüklediği sorumluluğu yerine getirmeye gücümüz yetmeyecek' dediler ve 'Her birimiz, içinden öyle düşünceler geçirir ki, dünyaları verseler hiçbirimiz bunların kalbinde bulunmasını arzu etmez' diyerek insanın elinde olmayan bazı duygu ve düşüncelerinden söz ettiler. Hz. Peygamber onlara: Siz de sizden önceki Kitap ehli gibi, duyduk ama itaat etmiyoruz demek mi istiyorsunuz? Esasen şöyle demeniz gerekir: 'duyduk ve uyduk, ey Rabbimiz senden bizi bağışlamayı dileriz, dönüş ancak sanadır' buyurdu. Ardından ayeti hep birlikte okumaya başladılar, okudukça dilleri ayete alıştı ve gönülleri yatıştı. Tamda bu sırada "آمن الرسول" ayeti nazil oldu."⁴¹

Hak Dini Kur'ân Dili tefsirinde Hamdi Yazır (1878-1942), ashabın Kur'ân'ın bütün ayetlerini anlamak ve uygulamak konusundaki hassasiyetleri yanında, Hz. Peygamber'in uyarısı karşısındaki durumlarını şöyle ifade eder. "Böylece Allah'a tazarru' ve niyaz ile istiğfar ve ilticaya devam ettiklerinden dolayı bir müddet sonra da "Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar" ayeti nazil olup teklifi malâyütak endişelerini izale etti. Demek ki eshab "Siz içinizdekini açığa vursanız da gizleseniz de Allah onunla sizi hesaba çeker" nazmı celilinin bütün ihtimalâtı zahire ve hafiyyesini nazarı dikkate almışlar ve bu haberin müstelzim olduğu inşa'i teklifin azm ü iradeye ıktiran etmeyen havatırı nefsiyye dahi şümulü ihtimalinden korkmuşlar ve kendilerince ayetin teklifi malâyütak olmaması lazım geleceğine hükmedib Resulullahdan her ihtimali kat' ile bu hükm ü te'vili te'yid edecek bir beyan aramışlardı."⁴²

Söz konusu ayetin nüzul sebebini açıklayan bu ve benzeri rivayetlerden anlaşıldığı üzere ayette anlamı kapalı bir ifade bulunmamaktadır. Sahabenin ihtilafa düştükleri husus, burada kulların zahirî fiilleriyle birlikte kalp fiillerinden de hesaba çekileceğinin haber verilmesiyle alakalıdır. Onlar, ayetin kendilerine yüklediği bu manevi sorumluluğu yerine getirememeye endişelerini ifade etmek için Allah Rasûlü'ne müracaat etmişler; bu vesile ile Hz. Peygamber de kıyamete kadar gelecek olan bütün ümmetine, Allah'ın emir ve yasaklarının tartışmaya açık olmadığını, nefislerine ağır gelen bu gibi hükümler karşısında, nasıl davranmaları gerektiğini öğretmiştir. Buna göre Allah'ın lütfuna mazhar olmak isteyen Müslümanlar nefislerini, Allah'ın bütün emir ve yasaklarını kabul edecek kıvama getirmek için çalışmalıdır.⁴³

1.4. Âl-i İmrân 3/97. Ayetle İlgili Sorular

Kur'ân'ı Kerim'de Hac ibadetinin muhtelif açılardan işlendiği pek çok ayet bulunmaktadır. Sahabe açısından bu ayetler genellikle anlaşılır bir seviyede olmasına karşın bazı ifadeleri itibariyle kapalılık arz etmiştir. Kaynaklarda bildirildiğine göre bu ifadelerden bir tanesi de Âl-i İmrân suresinin 97. ayetinde yer alan "من استطاع إليه سبيلا" ifadesidir. Söz konusu ifadede yer alan "سبيلا" kelimesi mücmel bir üslupla dile getirildiğinden sahabe tarafından anlaşılammış ve bir soru olarak Hz. Peygamber'e arz edilmiştir. Klasik eserlerde Hz. Ömer ve başka sahabeye dayandırılarak verilen haberlerde bu olayın gelişimi şu şekilde aktarılmaktadır: "Bir adam Rasûlullah'a (sav.) "من استطاع إليه سبيلا" ayetini kastederek: Ey Allah'ın Rasûlü! Haccı bize farz kılan şey nedir? diye sorar. Rasûlullah da (sav.): "Azık ve binit imkânının bulunmasıdır" cevabını verir."⁴⁴

Taberî tefsirinde yer alan başka bir rivayete göre Hz. Peygamber "ve onun yoluna gücü yeten kimseler üzerine de beyti haccetmek Allah Teâlâ için bir haktır." ayetini okuyunca bir adam kalkıp: Ey Allah'ın Rasûlü! Ayetteki "من استطاع إليه سبيلا" ifadesinden maksat nedir? diye sorar. Hz. Peygamber: "Azık ve binit imkânının bulunmasıdır" cevabını verir. Bir diğer rivayette ise "sıhhatli olmak, gücü olmak" şeklinde cevaplamıştır.⁴⁵

⁴¹ Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 3/412; Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 1/415-416 (No. 57/199, 200).

⁴² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/995.

⁴³ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1/995.

⁴⁴ Bk. İbn Ebû Hâtim, *Tefsiru'l-Kur'ani'l-Azim*, 3/713; ayrıca bk. Ebû Abdullah Muhammed el-Hâkim en-Nisâbü'ri, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn* (Beirut: Dâru'l-kütüp el-ilmîyye, 1311/1990), 3/220 (No. 2428).

⁴⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3-4/16-17.

Beğavî ve İbn Kesîr tefsirlerinde yer alan rivayetlere göre bu ayetle ilgili olarak Hz. Peygamber'e sorulan sorulardan biri de "hacı: الحَاجُّ" kelimesinin anlamıyla alakalıdır. Buna göre bir adam gelerek: Ya Rasûlallah! Hacı ne demek? Diye sordu. Hz. Peygamber: "saçını taramadığı için başı tozlanan ve güzel koku sürmeyi terk ettiği için kötü kokandır" dedi.⁴⁶ Sonra bir başkası: Peki erkânını yerine getiren biri için hacda faziletli olan işler hangisidir? diye sordu. Hz. Peygamber: "yüksek sesle telbiye⁴⁷ getirmek ve hedy⁴⁸ kurban kesmektir" dedi.⁴⁹ O sırada orada bulunan bir başkası da "sebil/yol" kelimesinin anlamını sordu. Hz. Peygamber: "Azık ve binit" diye cevap verdi.⁵⁰

1.5. En'âm 6/82. Ayetle İlgili Sorular

Tefsir usulü kaynaklarında "Peygamber'in Kur'ân'ı Tefsir Etmesi" başlığı altında örnek olarak genellikle "İman edenler ve imanlarını zulüm ile karıştırmayanlar"⁵¹ ayeti verilir. Çünkü sahabenin manasını anlamakta zorlandığı ve hakkında Hz. Peygamber'e soru sorduğu ayetlerden biri de bu ayettir.⁵² Arapçada zulüm kelimesinin gerek hakiki gerek mecaz kullanımları hep menfi olan anlamlar içerir. "Birinin hakkını gasp etmek, eksik vermek, bir şeyi aslında olması gereken yerinden başka bir yere koymak, yoldan sapmak, yolu takip etmemek, havanın kararması, yanlış iş yapmak" bu anlamlardan bazılarıdır.⁵³ Dolayısıyla ayette, imana karışan ve onu şüpheli hale getiren yanlış fiilin ne olduğu açıklanmaksızın bu davranıştan kaçınmak gerektiği vurgulanmaktadır.⁵⁴

Kaynaklarda yer alan rivayetlere göre sahabiler, bu ayet nazil olunca Allah Rasûlü'ne giderek: "Hangimiz nefsinde zulmetmemiştir?" şeklinde bir soru yönelterek ayetin kendilerine yüklediği sorumluluğu nasıl yerine getirecekleri konusunda açıklama istemişlerdir. Çünkü kurtuluşa ermek, imanın zulüm ile karıştırılmamış olmasına bağlanmıştır. Bu yüzden Allah Rasûlü onlara: "Bu ayetteki zulüm, öyle sizin anladığınız manada bir zulüm değildir. Buradaki zulüm, şirk koşmak manasındadır" demiş, bu sözünü teyit içinde Lokmân'ın oğluna söylediği şu sözü delil göstermiştir: 'Yavrucuğum! Allah'a şirk koşma, şüphe yok ki şirk en büyük zulümdür'⁵⁵

Buna göre ilgili ayette kastedilen mana şu şekilde olmaktadır: Ulûhiyyet ve rubûbiyyet yalnızca Allah'a aittir. Bundan dolayı başka varlık ve nesnelere Tanrı yerine koymak, Allah'ın mahlûkatı üzerindeki hakkını tanınamaktır.⁵⁶

1.6. Hûd 11/105. Ayetle İlgili Sorular

Kur'ân-ı Kerîm'deki beyanlardan anlaşıldığına göre kıyamet gününde insanlar "şakî" ve "saîd" olmak üzere iki gruba ayrılacaklardır. Tefsirlerde açıklandığı üzere aslında "ezelde" belli olan bu durum o gün ortaya çıkacaktır. Nitekim saîd ve şakî kelimelerinin geçtiği Hûd suresinde bu iki grubun akıbetleri haber verilirken aynı zamanda şu uyarılar da yapılır: "O gün gelince Allah'ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz. Onların kimi şakî, kimi de saîddir. Şakî olanlar ateşe atılırlar. Onların orada inilti ve haykırışlı nefes alıp vermeleri söz konusudur ki gökler ve yer durdukça orada ebedi kalacaklardır; ancak Rabbinin dilediği hariçtir. Çünkü Rabbin dilediğini istediği gibi yapandır. Saîd olanlar ise cennettedirler. Rabbinin dilediği hariç, gökler ve yer durdukça, hiçbir zaman kesilmeyen bir lütuf olarak orada ebedi kalacaklardır."⁵⁷

⁴⁶ Hz. Peygamber bunu الشَّعْبُ الثَّقَلُ kelimeleriyle ifade etmiştir.

⁴⁷ Hac veya umre niyetiyle ihrama girenlerin lebbeyk şeklinde başlayan zikir cümlelerini söylemesi. Bk. Salim Ögüt, "Telbiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/396-397.

⁴⁸ Hedy (hediy) kelimesi, fıkıh terimi olarak hac ve umre sırasında Harem'de kesilen kurbanlık hayvanları ifade eder. Bk. Salim Ögüt, "Hedy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/156.

⁴⁹ Hz. Peygamber bunu الْمَعْرُوفُ وَالْمَعْرُوفُ kelimeleriyle ifade etmiştir.

⁵⁰ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî *Meâlimu't-tenzîl fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. Abdürrezzak el-Mehdi (Beyrût: Dâru ihyai't-türası'l-arabi, 1420/1999), 1/475; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/386-387.

⁵¹ el-En'âm 6/82.

⁵² Menna' el Kattân, *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân* (Riyad: Mektebetü'l-maarif, 1988), 8/335; Tayyâr, *Fusûl fi Usûli't-tefsîr*, 44-45.

⁵³ İbrahim Enîs vd., *el-Mu'cemü'l-vasît* (Beyrût: Dâru'l-fikr, ty.), 2/577.

⁵⁴ Bu ayet, mu'tezilenin büyük günahlardan birini işleyen ebedi ceennemde kalır, iddiasının yanlışlığına delil olarak gösterilmiştir. Bk. Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 13/49.

⁵⁵ İbn Ebû Hâtim, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 4/333; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 5/256; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*, 2/153-154. Lokmân 31/13.

⁵⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/433-434.

⁵⁷ Hûd 11/105-108.

Bu ayetlerden Hz. Peygamber'in açıklama yaptığı kısım 105. ayette yer almaktadır. Bu ayetle ilgili olarak ashabın Hz. Peygamber'e sordukları soru hiçbir insanın cevabını veremeyeceği, kader konusundadır. Konu ile ilgili rivayet şöyledir: Abdullah b. Ömer'in, babasında rivayet ettiğine göre Hz. Ömer "onların kimi şakî, kimi de saîddir" ayeti nazil olunca: Ey Allah'ın Nebisi! Biz neye göre amel ediyoruz? Sonuçlandırılmış bir şeye göre mi yoksa henüz sonuçlandırılmamış bir şeye göre mi? diye sorar. Bunun üzerine Allah Rasûlü: "Sonuçlandırılmış bir şeye göre hatta kalemlerin yazmayı tamamladığı bir şeye göre ey Ömer! Dikkat et! Herkes için ne takdir edildiyse o şey ona kolaylaştırılır"⁵⁸ diye cevap verir.

Bu ayetin tefsiri sadedinde Beğavî tefsirinde Hz. Ömer'in sorduğu bu sorunun öncesi ve sonrasıyla ilgili olarak biraz daha tafsilat verildiği görülür.⁵⁹ Hz. Ali'den rivayet edildiğine göre bu ayetle ilgili sorunun sorulması şöyle gerçekleşmiştir: "Bir cenazenin defni için Bakî' Kabristanı'ndaydık. Bu esnada Rasûlullah elinde bir değnekle yanımıza geldi, oturdu. Biz de çevresine oturduk. Başını eğdi ve bir müddet elindeki değnekle toprağa bir şeyler çizdi. Sonra: "İçinizde, cennet veya cehennemdeki yeri önceden bilinmeyen hiç kimse yoktur" dedi. Orada bulunanlar: Ey Allah'ın Rasûlü! Biz akıbetimizi ezeldeki o yazıya havale edip ameli bırakalım mı dediler. Nebi; "Hayır, çalışınız, amellere sarılınız; zira herkese, niçin yaratıldıysa o şey kolaylaştırılmıştır" buyurdu". Hz. Ali dedi ki: "Bunu söyledikten sonra Hz. Peygamber Leyl suresinden şu ayetleri okudu: "Artık kim Allah'ın rızasını kazanmak için verir ve asi olmaktan sakınırsa ve en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolay olana hazırlarız. Kim de cimrilik eder, kendisini muhtaç görmez ve o en güzeli yalanlarsa, biz de onu, en güç olana sevk ederiz."⁶⁰

Hz. Ömer bu ayette geçen "şakî" ve "saîd" kelimelerinin Arapçadaki karşılığını bilmektedir. Ancak o, başta Hûd suresinin 105-108. ayetleri olmak üzere bu gibi ifadelerden, insanların akıbetinin henüz dünyada yaşarken belli olup olmadığı konusunda tereddüde düşmüştür. Hz. Peygamber'e bu soruyu sorarak hem kendisinin hem de daha sonra gelenlerin meseleyi kavramalarını sağlamıştır. Buna göre Allah'ın bizim hakkımızda ezelde hangi yazıyı yazdığı bilinemez. Binaenaleyh alın yazısı diyerek çalışmaktan vazgeçmek mümkün değildir. Şu kadar var ki kişinin hayattayken işlediği amelleri, geçmişte hakkında yazılan yazıya işaret eder. Bir insan hangi işe yatkınsa o işin sebepleri onun önüne getirilir. Yoksa sebepsiz yere hiç kimse işin başına getirilmez.⁶¹

Kişinin bu dünyada yapıp ettikleri, âhîret hayatındaki durumuna işaret eder diyenlere göre şu beş şey şakîlik belirtisidir: kalp katılığı, kalp gözünün kapalı olması, dünyaya aşırı düşkünlük, uzun emelli olmak ve hayâsızlık. Buna mukabil, yumuşak kalplilik, gözü yaşlı olmak, dünyaya düşkün olmamak, kısa emelli olmak ve hayâ sahibi olmak da saîdler grubunun özelliklerindedir.⁶²

Celâleyn tefsirinde bu ayetle ilgili şu açıklama yer alır: O gün yani kıyamet gününde insanların kimi "şakî" kimi de "saîd" olarak ikiye ayrılacaklardır. Bu durum ezelde böyle yazılmıştır.⁶³ Celâleyn'i tahkik eden Kabâve ise bunu şöyle gerekçelendirir: şüphesiz ki Allah'ın ilminde bir kısım insanların dalaleti, diğer bir kısmının da imanı seçecekleri kayıtlıdır. Buna göre hangi tarafı seçeceklerse tercih ettikleri seçeneğin yolu onlara kolaylaştırılır.⁶⁴ Ebüssuûd Efendi ise şekâveti ve saâdeti, Allah Teâlâ'nın dünyada insanlara verdiği sözün ahirette tecelli etmesi şeklinde tefsir eder.⁶⁵

1.7. İnşikâk 84/8. Ayetle İlgili Sorular

İnşikak suresi 6-13. ayetlerde mahşer gününe ait şöyle bir tasvir yer almaktadır: "Ey insan! Gerçekten sen, Rabbine kavuşuncaya kadar didinip duracaksın. Nihayet O'na kavuştuğunda kime kitabı sağından verilirse, hesabı kolay bir şekilde görülecek ve sevinçli olarak yakınlarının yanına dönecektir. Kitabı

⁵⁸ Bu rivayet Taberî tefsirinde Hûd suresi 106. ayetin tefsirinde yer almaktadır. Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/117; İbn Ebû Hâtım, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 6/1084; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*, 2/460-461.

⁵⁹ Bk. Beğavî, *Meâlimu't-tenzîl*, 2/465.

⁶⁰ el-Leyl 92/5-10. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 7/30; Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, 6/470 (No. 4945).

⁶¹ Geniş bilgi için bk. Ebu Hâmid el-Gazzalî, *Kimya-yı Saadet*, trc. A. Faruk Meyan (İstanbul: Bedir yayınevi, 1976), 716-719.

⁶² İsmâîl Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrût: Dâru'l-fikr, t.y.), 4/187.

⁶³ Celâleyn, el-Mahalli-es-Suyûtî, *Tefsîru'l-celâleyni'l-müyesser*, thk. Fahreddin Kabâve (Beyrût: Mektebetü Lübnan Nâşirîn, 2003), 233.

⁶⁴ Celâleyn, *Tefsîru'l-celâleyni'l-müyesser*, 233.

⁶⁵ Ebüssuûd Efendi, *İrşâdu'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-kitâbi'l-kerîm* (Beyrût: Dâru'l-fikr, t.y.), 3/68.

arkasından verilene gelince: “Ey ölüm! Neredesin!” diye hemen ölümü çağırarak ve iyice kızışmış olan ateşe girecek. Çünkü o dünyadayken ailesiyle birlikte keyifli bir hayatın içinde idi.”⁶⁶

Ayette geçen “kime kitabı sağından verilirse hesabı kolay görülecektir” cümlesiyle ilgili olarak müminlerin Annesi Aişe’den bize aktarıldığı üzere o, İnşikâk suresi 6 ve 7. ayetlerle ilgili olarak Hz. Peygamber’e şu soruyu sormuştur: “Abdullah b. Zübeyr’in Aişe validemizden rivayet ettiğine göre o, Allah Rasûlü’nün; ‘Ey Allah’ım! Beni kolay bir şekilde hesaba çek!’ diye dua ettiğini duyunca: “Canım sana feda olsun! Allah; ‘kitabı sağından verilen kolay bir hesap ile hesaba çekilecek.’ buyurmuyor mu?” diye sordu. Allah Rasûlü buyurdu ki: “Kolay hesaba çekilmek, amellerin Allah’a arz edilmesi demektir. Ameller sadece arz olunur, hesap biter. Fakat hisapla ilgili sığaya çekilirse helak olur”⁶⁷ diye cevap verir.

Aişe validemizden gelen bir başka rivayete göre o bu ayeti kastederek “Ey Allah’ın Rasûlü! Kolay hesap nedir?” diye sordu. Hz. Peygamber: “Kıyamet günü kişinin amel defterine bakılması ve günahlarının affedilmesidir. Amel defteri tartışılmaya açılan ise helak olur” dedi.⁶⁸

Elmalı da tefsirinde ayette geçen; “hisab-ı yesîr” cümlesine dikkat çekmiştir. Buna göre Hz. Peygamber hesabın kolay geçmesini; hiçbir soru sorulmadan sadece kişinin amel defterine bakılıp geçiştirmek şeklinde tefsir etmiştir. Çünkü Hz. Peygamber “hisaba çekilen kimse başka değil, behemehâl helâk olur” buyurmuştur. Bunu duyan Hz. Aişe: “Ey Allah’ın Rasûlü! Yüce Allah beni sana feda kılsın, ‘kitabı sağından verilen kolay bir hesap ile hesaba çekilecek’ buyurmuyor mu?” dedim. Buyurdu ki: “O, arzdır. Arz olunurlar ve her kim hesabda münakaşa olunursa helâk olur.”⁶⁹ Buna göre kolay hesaba çekilmek bir anlamda kişinin dünyada yaptığı işlerin kaydının, kişiye okunması demektir. Okunduktan sonra kişi serbest bırakılır. O da daha önce amel defteri okunan ve cennete giden sevdiklerinin yanına doğru koşar.

Bu durumda ayetteki “kolay hesap” ifadesinden; amel defteri sağ tarafından verilecek olan kulların işlemiş oldukları günahlarının detaylandırılmayacağı, sadece amel defterine bakılıp geçirileceği, her birinden ayrı ayrı hesaba çekilmeyip affedilecekleri anlaşılmalıdır. Yoksa amel defterine bakılmayacak hiç kimse kalmayacaktır. Ama “kolay hesaba çekilecek olanların” defterleri ellerine verilecek, sonrasında ise bu defterlerle yine kendileri gibi cennetlik olan eş, dost ve ahabplarının yanına koşacaklardır. Amel defterleri sol tarafından verilenler ise, işlemiş oldukları her bir günahından dolayı tek tek hesaba çekilecekler ve neticede onlar da dünya hayatını kendisi gibi boşa geçiren yakın akraba ve dostlarıyla birlikte cehennemde atılacaklardır.⁷⁰

Sonuç

Allah Teâlâ kıyamete kadar hükmü baki kalacak olan son kutsal kitabın tebliğ vazifesini yerine getirecek olan son peygamberi, bir Arap kabilesi olan Kureys’den seçmiştir. Hz. Muhammed Arap olduğu ve Arap bir topluluğa hitap edeceği için Kur’ân-ı Kerîm de Arapça nazil olmuştur. Bu nedenle Kur’ân vahyini sonraki nesillere ve Arap olmayan diğer milletlere doğru bir şekilde aktarmak ve kıyamete kadar örnek olmak şerefi ve sorumluluğu da Hz. Peygamber’e iman eden ashâbın omuzlarına yüklenmiştir.

Kaynaklarımızda yer alan bilgilere göre Hz. Peygamber’in Kur’ân’ı tefsirde farklı metotlar kullandığı görülmektedir. Bu konudaki rivayetlere bakıldığında Hz. Peygamber’in bazen bir ayeti okuduktan sonra anlamı hakkında açıklama yaptığı, bazen önce açıklayıp sonra ilgili ayeti okuduğu, bazen de ayetle ilgili sorulara cevaplayarak ayetin mana ve muhtevasını açıkladığı anlaşılmaktadır. Özellikle bu son uygulama dikkate alındığında Kur’ân’ın sünnet ile tefsirinde sahabenin sorduğu soruların büyük bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Çünkü ayetler nazil oldukça onları gereği gibi anlayıp amel etmek konusunda

⁶⁶ el-İnşikâk, 84/6-13.

⁶⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 15/115-116; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur’âni'l-‘azîm*, 4/489-490.

⁶⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 31/98.

⁶⁹ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/5676; ayrıca bk. Buhârî, *el-Câmiu’s-sahîh*, 8/112 (No.6537); Müslim, *Sahîh-i Müslim*, 4/204 (No. 2876); Tirmizî, *el-Câmiu’s-sahîh*, 5/360 (No. 3337).

⁷⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, 7/5677.

samimi olan ashap, kimi zaman yaşadıkları tereddütleri, Hz. Peygamber'e sordukları sorularla gidermişler, kapalı gelen bazı konuları böylece açıklığa kavuşturmuşlardır.

Bu araştırmada Hz. Peygamber'in Kur'an-ı Kerim'i tefsir metotlarından biri olarak, ayetlerin anlaşılmasında veya ihtilafın giderilmesinde, ashabın sorularının ne denli önemli olduğuna dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Konu, tefsir kaynaklarında yer alan rivayetlere göre ashabın Allah Rasûlü'ne sordukları sorulardan örnekler verilerek işlenmiştir. Araştırma neticesinde ashabın bazı ayetlerle ilgili olarak sordukları soruların, bir kelimenin veya cümlenin anlaşılmasından kaynaklanmadığı tespit edilmiştir. Onların soruları, mücmel veya müteşâbih olan bazı ayetler hakkında gelmiş olup anlamını Allah ve Rasûlü'nden başka kimsenin bilemeyeceği konuların açıklanmasını sağlamıştır. Böylece Kur'an ayetlerinden Allah'ın murat ettiğinin dışında bir yoruma gidilmesinin ve sonraki nesillerde ihtilaflara sebep olabilecek anlayışların önü alınmıştır.

Hz. Peygamber'in Kur'an ifadelerinin doğru anlaşılması için ashabın ihtiyaç duyduğu her konuda gerekli açıklamaları yaparak, onların ayetlerdeki hikmet ve hükümleri iyice anlamalarını sağladığına şahit olunmuş; bu konudaki rivayetlerin ilk dönemlerden itibaren tefsirlerde kullanıldıkları tespit edilmiştir. Sıhhati sabit olan bu rivayetlerin, müfessirler tarafından öne çıkarıldığı ve bunlara aykırı bir yorum yapılmadığı gözlenmiştir. Bütün bu hususlar dikkate alındığında ashabın Hz. Peygamber'e yönelttiği soruların tefsir yöntemlerinden biri olarak, tefsir usulüne dair yazılan eserlerde ele alınmasının, Kur'an'ın sünnet ile tefsiri konusuna ilgiyi artıracığı kanaatini uyandırmıştır.

Beyanname

- 1. Finans/Teşvik:** Yazar, çalışmada herhangi bir finans/teşvik kullanılmadığını beyan etmektedir.
- 2. Çıkar Çatışması:** Yazar, çalışmada herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.
- 3. Etik Beyan:** Yazar bu makalede araştırma ve yayın etiğine uyulduğunu beyan etmektedir. Bu araştırma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

Kaynakça

- Aldemir, Halil. "Fâtiha Suresi'nde Nimet Verilenler Gazaba Uğrayanlar ve Dalâlette Olanlar". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 12 (2012), 219-244.
- Ay, Mahmut. "Mekke Müşriklerinin Kur'an'a Yönelik Eleştirilerine Cevaplar". *Darülhadis İslami Araştırmalar Dergisi* 3 (2022), 340-386.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *Meâlimu't-tenzîl fî tefsiri'l-Kur'ân*. thk. Abdurrezzak el-Mehdî. 5 Cilt. Beyrût: Dâru ihyai't-türasi'l-Arabî, 1420/1999.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *es-Sünenü'l-kübra*. thk. Abdullah Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Kâhire: Merkez hicr li'd-dirâsât ve'l-buhûs el-arabiyye ve'l-islâmiyye, 1432/2011.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm Cu'fî. *el-Câmi'u's-sahih*. thk. Komisyon. 9 Cilt. Bulak-Mısır: el-Matbaatü'l-kübra'l-emîriyye, 1311/1895.
- Bursevî, İsmâîl Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-fikr, ty.
- Celâleyn, el-Mahallî-es-Suyûtî. *Tefsîru'l-celâleyni'l-müeyesser*. thk. Fahreddin Kabâve. Beyrût: Mektebetü Lübnân Nâşirün, 2003.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995.
- Cevdet Bey. *Tefsir Usulü ve Tarihi*. haz. Mustafa Özel. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2002.
- Çalışkan, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Ankara Okulu, 2003.
- Durmuş, Zülfiyar. *İlahi Kelam Kur'an -İsimleri, Sıfatları ve İndiriliş Gayesi Açısından*. İstanbul: Çıra Yayınları 2021.
- Ebû Dâvud, Süleymân b. Ebî'l-eş'as. *Sünen*. thk. Muhammed Muhyiddin. 4 Cilt. Beyrût: Mektebe asriyye, ts.
- Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed. *el-Müstesfa min ilmi'l-usul*. thk. Muhammed Abdüsselam. Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1993/1413.
- Gazzâlî, Ebu Hâmid Muhammed. *Kimya-yı Saadet*. trc. A. Faruk Meyan. İstanbul: Bedir yayınevi, 1976.
- Haccâc, Ebû'l-Hüseyn el-Kuşeyri en-Nisaburi Müslim. *Sahîh-i Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdülbaki. 5 Cilt. Kâhire: İsa el-Bâbî'l-Halebî matbaası, 1373/1955.
- Hâkim, Ebû Abdullah Muhammed. *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1311/1990.

- Hanbel. Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-arnaût. 5 Cilt. Lübnan: Müessesetü'r-risâle, 1421/2001.
- İbn Atıyye el-Endelûsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Galib. *el-Muharraru'l-veciz fi tefsîri'l-kitâbi'l-azîz*. thk. el-Meclisu'l-ilmî bi'l-Fâs. Mağrib: Matbûâtü fedâilî'l-muhammediyye, 1979.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdülmelik. *es-Siretü'n-nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sekka vd. 2 Cilt. Kahire: Mustafa el-Bâbî'l-Halebî matbaası, 2. Basım, 1955.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. Lübnân: Dâru'l-fikr, 1981.
- İbrâhim, Enis vd. *el-Mu'cemü'l-vasîf*. haz. Hasan Ali Atıyye vd. Lübnân: Dâru'l-fikr, t.y.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, t.y.
- Kattân, Mennâ'. *Mebâhis fi ulûmi'l-Kur'ân*. Riyad: Mektebetü'l-meârif, 1988.
- Koç, Ahmet. "Hz. Peygamber'in (s.a.s.) Bir Eğitim-Öğretim Uygulaması Olarak Sözlerini Ayetlerle Delillendirmesi". *İslâmî İlimler Dergisi* 15/1 (Mart 2020), 115-137.
- Kurtubî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. Kâhire: Dâru'l-kâtibi'l-arabî li't-tubâti ve'n-neşr, 1967/1387.
- Nisâbü'rî, Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin. *Ğarâibu'l-Kur'ân ve reğâibu'l-furkân*. thk. İbrâhim Atve. Kâhire: Mustafa el-Bâbî'l-Halebî matbaası, 1962/1381.
- Nûra b. Halid el-Arfec. *Suâlâtü's-sahâbeti li'r-rasûli ve istişkâlâtühüm fi't-tefsir*. Demmâm: Câmiatu'l-imâm Abdurrahman b. Faysal, 1438.
- Öğüt, Salim. "Hedy". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/156. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Pırlanta, İsmail. "Müşriklerin Hz. Peygamber'e Karşı Takındıkları Tavırlar -Ebu Süfyan Örneği". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2018), 75-102.
- Râzî, Ebû Abdillâh Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtihi'l-ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1999/1420.
- Râzî ibn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris b. el-Münzir et-Temîmî. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Es'ad Muhammed. 13 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetu Nezzâr el-Bâz, 3. Basım, 1998/1419.
- Sabbâğ, Muhammed b. Lutfî. *Tefsir Usulü Araştırmaları*. trc. Ömer Dumlu. İzmir: Anadolu Yayınları, 1999.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *ed-Durru'l-mensûr fi't-tefsir bi'l-me'sûr*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-fikr, 1983.
- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezid. *Câmiu'l-beyân an te'vîl-i âyi'l-Kur'ân*. Beyrût: Dâru'l-fikr, 1984.
- Tayyâr, Musaid b. Süleyman. *Fusûl fi usûli't-tefsir*. Suudi Arabistan: Dâru ibni'l-Cevzî, 1441/2019.
- Tayyâr, Musaid b. Süleyman. *Şerhu mukaddimeti tefsiri't-Taberî*. Riyad: Tafsir Center For Qur'anic Studies, 2019.
- Telli, Hasan. "Müşriklerin Liderlerinden Ukbe b. Ebû Mu'ayt ve Hz. Peygamber'e Karşı Mücadelesi". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/2 (2021), 831-862.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed İbn İsa. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1996.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed İbn İsa. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. Muhammed Şakir vd. 5 Cilt. Kâhire: Mustafa el-Bâbî'l-Halebî matbaası, 2. Basım, 1395/1975.
- Tunç, Cihat. "Râsihîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/459. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Turgut, Ali. *Tefsir Usulü ve Kaynakları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, 1991.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili-Yeni Mealli Türkçe Tefsir*. 8 Cilt. İstanbul: T.C. Diyanet İşleri Reisliği Neşriyatı, Matbaai Ebüzziya, 1935.